

Schuschniggova „třetí cesta“

(Vnitropolitické a zahraničněpolitické manévrování rakouské vlády v letech 1934-36)

Martin Jeřábek

Zusammenfassung

Die Staatsform von Österreich in der Zeit der Regierung Kurt von Schuschnigg seit Sommer 1934 ist nicht eindeutig zu charakterisieren. Österreich war weder faschistisch oder nationalsozialistisch, noch war es demokratisch nach westlichem Muster. Innenpolitisch versuchte Schuschnigg einerseits den in der „Mai-Verfassung“ von 1934 festgelegten „christlichen Ständestaat“ aufzubauen und damit den Nachlaß von Engelbert Dollfuß zu erfüllen, andererseits war die Ära Schuschnigg durch einen schrittweisen Druck des Nationalsozialismus gekennzeichnet. Das Jahr 1936 muss in diesem Zusammenhang als ein Wendepunkt auf dem Weg zum Anschluss gesehen werden. Die Machtübernahme der Nationalsozialisten in Österreich und die Einverleibung des Landes zu Hitler-Deutschland am 12. März 1938 wurde durch eine Veränderung der diplomatischen Lage in Europa begünstigt. Beides, sowohl die innenpolitischen Bemühungen vom Bundeskanzler Schuschnigg, als auch das außenpolitische Engagement Österreichs zwischen 1934-36 gehören zum Gegenstand dieser Untersuchung.

Obsah:

Úvod – Dollfussova smrt jako předehra Schuschniggova státu

I. Teorie a praxe stavovského státu

Kurt von Schuschnigg

„Třetí“ cesta

Dualismus moci Schuschnigga a Starhemberga

II. Mezi Berlínem a Římem

Vzrůstající izolace

Středoevropské manévrování

„Gentlemenská dohoda“

III. Peripetie - cesta k anšlusu 1938

Doslov

Poznámky a bibliografie

Úvod – Dollfussova smrt jako předehra Schuschniggova státu

Období rakouského kancléře Kurt von Schuschnigga předcházela transformační fáze politického systému od demokracie k autoritativní formě vlády v letech 1933-34. Křesťanskosociální kancléř Engelbert Dollfuss chtěl na stavovských základech vybudovat křesťanské, sociální a německé Rakousko. Odklon od parlamentarismu přivedl zemi k občanské válce 12. února 1934. Sociální demokracie byla po této události vyřazena.

Ve stejné době rostla moc nacismu jak v Rakousku, tak v Německu. Jediný zahraničněpolitický cíl, který si kancléř Dollfuss definoval, bylo zajištění nezávislosti Rakouska „na všechny strany“.¹ Hitler a rakouská NSDAP však nebyli ochotni dělat kompromisy a požadovali předání moci v Rakousku. Křesťanští sociálové nemohli a nechtěli přijmout „společnou vlast“ s nacisty ovládaným Německem, přestože byli až do té doby pro připojení Rakouska k Německu. Rovněž pro sociální demokraty byl nacismus nepřijatelný. Jejich ideálem zůstávalo socialistické a demokratické Německo.

Proti Hitlerovu pojetí jednoho německého národa v jedné říši postavili představitelé Dollfussovy koalice, Křesťanskosociální strana a polovojenské hnutí *Heimwehr*, myšlenku svébytného rakušanství jako „lepšího“, nezkaženého němectví. Za to bylo Rakousko donuceno bojovat za svou nezávislost. Od jara 1933 do poloviny léta 1934 vláda úspěšně čelila pumovým útokům a propagandě vedené rakouskými nacisty i zahraničnímu tlaku Třetí říše. Cíl, udržení samostatného Rakouska, nebylo možné realizovat bez zahraniční pomoci. Protože kancléř Dollfuss nedostal konkrétní garance od západních mocností, obrátil se o pomoc k fašistické Itálii. V březnu 1934 podepsala rakouská vláda „Římské protokoly“, konzultativní pakt Itálie, Maďarska a Rakouska. Zachování samostatnosti Rakouska bylo hlavním výsledkem úsilí, za které položil rakouský kancléř Engelbert Dollfuss život. Při pokusu o nacistický puč 25. července 1934 byl zavražden. Italský vůdce Benito Mussolini chtěl bránit posílení vlivu Třetí říše v Podunají a postavil se za Rakousko. Proto se v létě 1934 ocitla Itálie na pokraji ozbrojeného konfliktu s Německem.

Tzv. stavovskému státu, který po Dollfussově smrti vedl Kurt von Schuschnigg, chyběla podpora socialistické části rakouského obyvatelstva. Vztahu vlády k nacismu byl diktován napjatou vnitřní situací v zemi. Ztroskotáním puče totiž neskončily Hitlerovy snahy o anšlus. Kancléř Schuschnigg převzal autoritativní a protinacistický odkaz svého předchůdce, od roku 1936 se však dal na cestu ústupků Německu. V předložené stati bych chtěl odpovědět na otázku, co vedlo nového rakouského kancléře k takovému obratu. Přiblížil bych rovněž středoevropský a evropský kontext rakouské politiky v předvečer druhé světové války.

I. Teorie a praxe stavovského státu

Období let 1934-1938 je obvykle historiografií hodnoceno především z pohledu konce rakouské samostatnosti. Vnější tlak na Rakousko v podobě vzestupu nacismu stál u kolébky pádu demokracie i konce rakouské samostatnosti v roce 1938. Rakouští nacisté čerpali sílu z mocného vzestupu „svých bratrů“ v Německé říši. Vnější okolnosti směřující ke krizi roku 1938 však nejsou jediným možným úhlem pohledu na osudy demokracie v Rakousku. Otázku sociálního smíru a rozložení břemen hospodářské rekonstrukce řešily jednotlivé státy různým způsobem. Československo zvolilo cestu demokracie. Některé státy jako Polsko, Maďarsko, či Itálie prodělaly změny v politických systémech směrem k autoritářství již během 20. let. Rakousko a Německo si do nástupu hospodářské krize udržely relativní politickou stabilitu i

demokratické instituce. Kulminace hospodářských potíží a následná hluboká politická krize na přelomu let 1932-1933 nastavily v obou zemích výhybky vývoje na celá 30. a 40. léta. Je nezvratným faktem, že *anslusem* a s ním spojeným převzetím moci nacisty v Rakousku definitivně skončily naděje na pluralitní formu společenského uspořádání. Návrat k ústavní “normalitě” z roku 1929 znemožnil především kancléř Dollfuss úplným vyřazením sociální demokracie z politického života v únoru 1934. Následné období let 1934-1938 bylo z hlediska demokracie už jen přechodem od “stavovské” autoritativní formy k totalitnímu nacistickému státu. Jak můžeme éru kancléře Kurta von Schuschnigga charakterizovat? Byl “stavovský stát” austrofašistickou obdobou totalitního nacismu nebo pokusem o “třetí cestu” mezi parlamentním státem a totalitarismem Hitlerova typu? Dařilo se vůbec „nové“ státní uspořádání realizovat? Historik zastávající strukturalistické stanovisko by zkoumal sociální základnu stavovské společnosti, intencionalista by studoval chování vůdčích osobností. V tomto případě by to byla osoba kancléře Kurta von Schuschnigga, tím spíše, že období Schuschniggovy vlády bylo už jeho současníky označováno za “režim jednoho muže”.²

Kurt von Schuschnigg

Kurt von Schuschnigg byl synem generála. Jeho rodina patřila k menší šlechtě a byla oddána katolictví a monarchii. Do politiky vstoupil jako chránělec Ignaze Seipela. Ve vládách Karla Buresche zastával “post” ministra spravedlnosti a za Dollfusse navíc převzal resort vyučování. Kurt von Schuschnigg patřil ke křesťanskosociální elitě a v období konstituování stavovského státu byl Dollfussovým blízkým spolupracovníkem. Na osobní přání umírajícího Engelberta Dollfusse byl jmenován 29. července 1934 kancléřem právě on, přestože tato funkce měla náležet knížeti Starhembergovi, který byl od května 1934 Dollfussovým vicekancléřem. Schuschnigg na svého předchůdce navazoval nejen mocensky, ale i myšlenkově. Ideologie rakouského patriotismu i základy Rakouska vedeného podle stavovských křesťanských ideálů v podobě ústavy z 1. května 1934 byly pro Schuschnigga závazným Dollfussovým dědictvím. Schuschnigg sice zdůrazňoval účast Rakouska ve společenství s Německem i jeho příslušnost k německé kultuře. Ve shodě s Dollfussem však viděl úlohu Rakouska v jeho samostatné existenci při zachování autoritativního charakteru vlády: “Rakousko bylo německé podle svých dějin, své kultury a svého charakteru; ale právě z těchto důvodů se nemohlo a nechtělo stát nacionálně socialistickým a být připojeno k Německu.”³ Politickou praxi stavovského režimu pod vedením Schuschnigga ovlivnila vnitřní situace v zemi i dění v Evropě. Do vysoké míry ji však určovali nositelé “nového Rakouska”. Z tohoto důvodu je nezbytné provést analýzu stavovských institucí dvojnásobným způsobem. Jednak zkoumat plány tvůrců stavovského modelu a na druhé straně se snažit pochopit skutečnou podobu autoritativního Rakouska.

“Třetí” cesta

Experiment stavovského státu ideově čerpal ze středověkých modelů stavovského uspořádání společnosti na území Svaté říše římské. Částečně navazoval na Spannův projekt “Skutečného státu”⁴ a na sociálním poli “kopíroval” papežskou encykliku *Quadragesimo anno* z roku 1931. Pro tyto základy si režim dal název “křesťanský stavovský stát”. Preambule ústavní listiny zněla: “Ve jménu Boha všemohoucího dostává rakouský lid pro svůj křesťanský, německý spolkový stát na stavovském základě tuto ústavu.”⁵ Pojetí spolupráce ve stavovské společnosti mělo být alternativou k marxistickým postulátům o třídním boji. Prosazováním “věčné politiky” jako služby vlasti byla postavena hráz proti liberálnímu demokratickému soupeření politických stran. Organizací profesních stavů měly být vyřazeny všechny rozporné tendence, které oslabovaly stát v jeho hlavním poslání.

Úkoly a poslání “nového Rakouska” deklaroval již Dollfuss ve slavnostním projevu na náměstí Trabrennplatz 11. září 1933: “Věříme, že se nám v tomto křesťanském koutě střední

Evropy podaří zachovat opravdovou německou kulturu ... a po rakouském způsobu nadále tuto křesťansko-německou kulturu tvořit.”⁶ Zachování Rakouska s jeho slavnou historií bylo pro Dollfusse službou prokazovanou německým a Evropě. Stavovská základna Rakouska položená “Květnovou ústavou” se měla snoubit se zásadami křesťanského světového názoru.⁷ Stavovství mělo být zárukou nastoupení cesty, která stála v protikladu k liberálnímu a sekulárnímu uspořádání světa. Tento politický model vycházel z principu nadřazené autority. Řečeno Dollfusovými slovy: “Spolkový kancléř přímo i nepřímo jmenuje zodpovědné muže v zemích i okresech... pouze vládě náleží právo iniciovat zákony”.⁸ Autoritativní princip se promítal i do způsobu vyhlášení ústavy. Ústava byla vydána 24. dubna 1934 formou vládního nařízení na základě “Hospodářského zmocňovacího zákona” z roku 1917.⁹ Legitimaci k takové ústavodárné činnosti měl vládě poskytnout souhlas “zbytkové” Národní rady svolané na 30. dubna 1934. Hlasování o ústavním zákoně se zúčastnili pouze poslanci za Křesťanskosociální stranu a *Heimatblock*. Zakázané politické strany včetně sociálních demokratů v Národní radě zastoupeny nebyly. Tímto aktem byla vláda formálně zmocněna vydat ústavu a získala zákonodárné pravomoci. V historiografii je “parlamentní sezení” oktrojované Národní rady označováno za hlasování o “Zmocňovacím zákoně 1934”.¹⁰

Vydáním “Květnové ústavy” byl quasi-právně zakončen “boj o moc”, demokratické struktury byly “odbourány” a opozice potlačena. Zároveň byly položeny základy uspořádání, které mělo demokratický “stát politických stran” nahradit. Samotné mínění části tvůrců autoritativně-stavovského systému však neskryvalo skepsi nad realizací tohoto státního modelu. Dollfussův poradce Robert Hecht na podzim 1933 prohlásil, že stavovský stát “neodpovídá reálným představám obyvatelstva”.¹¹ Pod pojmem stavovství si každá zájmová politická skupina představovala něco jiného. Exkancléř Ignaz Seipel razil pojem “*Die wahre Demokratie*”. Stavovství mělo být alternativou k demokracii liberálního typu, formou “skutečně” demokracie. Korporativní a autoritativní prvky v tomto případě měly nahradit “politikaření” stran. Jestliže příznivci školy Othmara Spanna prosazovali především autoritu a^{1,2,3} hierarchii, katolíci jejich představy směřující k totálnímu státu nesdíleli. Pro Schuschniggova partnera ve vládě, hnutí *Heimwehr*, reprezentované po 25. červenci 1934 řadou ministrů, bylo stavovství uskutečněním fašismu.

Ústava vyhlášená 1. května 1934 zaváděla systém společenských zájmových zastoupení. Bývalý křesťanskosociální kancléř a tvůrce této ústavy Dr. Otto Ender považoval profesní stavy za základní pilíř formování projevů politické vůle. Členové stavovských zastoupení byli do svých funkcí jmenováni a vázáni platným právem. Jejich úloha byla odvozena – obdobně jako celá ústava – transcendentně, jako “pořádek ustanovený Bohem”. Navzdory tomuto odkazu se Rakousko z let 1934-1938 podobalo modelu encykliky *Quadragesimo anno* pouze vzdáleně.¹² Mocenská instrumentalizace systému byla v rozporu s pojetím společnosti ve smyslu Vatikánem postulovaného křesťanského modelu.

Zásadní změna v porovnání s ústavou z roku 1929 byla na poli zákonodárném. Parlament “nahradily” čtyři “poradní orgány” a Spolkový sněm jako schvalovací orgán byl složen z delegátů těchto orgánů. Poradními orgány se staly: Státní rada, Spolková kulturní rada, Spolková hospodářská rada a Rada zemí. Tyto instituce měly charakter stavovského zastoupení na nejvyšší úrovni. Jestliže Státní rada zkoumala návrhy zákonů z hledisek všeobecné prospěšnosti a kompatibility se státní suverenitou – hlediska kulturní a hospodářská dominovala v posuzování vládních návrhů ve fóru Spolkové kulturní rady a Spolkové hospodářské rady. Obsazení rad v zásadě odpovídalo jejich odborné profilaci. Členy Státní rady jmenoval podle článku 46 Ústavy prezident na období deseti let výběrem z řad zasloužilých a charakterních občanů.¹³ V praxi to znamenalo, že členové Rad byli zároveň členy Vlastenecké fronty, čímž byla garantována jejich spolehlivost. Vlastenecká fronta nastoupila na místo politických stran, ale nedosáhla srovnatelného vlivu jako fašistická strana v Itálii nebo NSDAP v Německu. Dollfuss Vlasteneckou frontu označil za “vlastní,

nezávislé, velké, vlastenecké hnutí”.¹⁴ Kumulace funkcí v rukou vybraných jedinců se stala pravidlem. Realizaci stavovského zřízení koordinovalo ministerstvo sociálních věcí pod vedením ministra Odo Neustädter-Stürmera. Centrální role vlády v zákonodárném procesu, příprava personálního složení orgánů a především nezávaznost rozhodnutí rad pro vládní politiku byly dokladem centralistických tendencí autoritativního režimu kancléře Schuschnigga. Kromě “řádného zákonodárství” příslušelo vládě právo mimořádného vydávání zákonů bez účasti poradních orgánů. Jak vypadal zákonodárný proces v praxi? “Poradní orgány” měly ve skutečnosti větší váhu, než jaká jim byla ústavou připsána. Emmerich Tálos to dokládá na příkladu jednání o návrhu zákona o Živnostenském sociálním pojištění, kde byly pozměňovací návrhy Spolkové hospodářské rady vládou podstatně zohledněny.¹⁵ Jádrem stavovského systému se stala provázanost až na nejnižší úroveň k jednotlivým zaměstnancům. Podle ústavy mělo vzniknout sedm profesních stavů s vlastní samosprávou, se zastoupením hornictví a průmyslu, zemědělství a lesnictví, obchodu, řemesel, pojišťovnictví, svobodných povolání a veřejné správy (článek 48 Květnové ústavy). Zástupci jednotlivých profesních stavů měli mít mandát ve Spolkové hospodářské radě. Smyslem celého systému byla představa, že korporativní zastoupení převezmou část státních úkolů a budou je subsidiárně vykonávat. Dalším krokem ke korporativnímu managementu zájmů bylo vytvoření stavovských výborů. Spolkový zákon o profesních stavovských výborech (smírčí komise) a řešení konfliktů vyplývajících z pracovních vztahů (BGBl. Nr. 385/ 1936) měl zajistit dodržování kolektivních smluv. Závazná forma řešení konfliktů měla nahradit právo na stávku, která byla zakázána. Smírčí osoba určená státem anebo soudy zasahovaly pouze v případě, když se paritně obsazené výbory nedohodly.

Autoritativní režim Dollfusse a Schuschnigga se nazýval režimem stavovským, přestože stavba skutečného stavovského uspořádání nebyla nikdy zcela realizována. Co bylo příčinou toho, že se relativně “úspěšně nastartovaný” experiment nepodařilo uskutečnit? Existovaly konkrétní projekty, které dokazovaly určitý stupeň realizace vytčených cílů, ale celý komplex problémů zůstal neřešen. V praxi byly do roku 1938 ze sedmi plánovaných stavů vytvořeny pouze dva – veřejná správa a zemědělství. Ustanovení zbylých pěti stavů zůstalo ve fázi příprav. Základní slabinou Květnové ústavy bylo nedostatečné rozpracování nižších stupňů systému stavů. V ústavě chybělo formulování úkolů uvedených sedmi stavů. Na vnitropolitickém poli bránila budování stavovských institucí řada faktorů, z části způsobených autoritativním posunem státní moci. Podle znalce období let 1934-1938 historika Gerharda Jagschitze dávaly rámcové postuláty Květnové ústavy jednotlivým aktérům rakouské politické scény dobrý manévrovací prostor k posilování pozic ve státním aparátu.¹⁶

I když budování stavovského systému nesplnilo všechna očekávání jeho tvůrců, můžeme konstatovat, že režim prokázal obdivuhodnou schopnost udržet se i za velmi nepříznivé situace. V polovině roku 1934 mělo Rakousko za sebou dvě občanské války, oficiálně neexistovala vnitřní opozice, Hitler se plně distancoval od nacistického puče a po nějakou dobu ponechal rakouskou NSDAP “svému osudu”. 25. července 1934 nastoupilo na obranu vlasti před nacismem přibližně 50.000 dobrovolníků ve zbrani.¹⁷ Přesto nelze následné období od roku 1934 označit za stabilizované. Režim nebyl schopen vypořádat se s hospodářskými problémy. Strukturálně podmíněná hospodářská krize Rakouska dosáhla ve 30. letech vrcholu s dalekosáhlými sociálními dopady. Kancléři Schuschniggovi se nepodařilo stagnující ekonomiku “oživit” i přes řadu opatření, například státní zakázky pro stavebnictví nebo nově zahájený zbrojní program.

Dualismus moci Schuschnigga a Starhemberga

Vnitřní situace vlády nebyla přes hospodářské problémy v období 1934-1935 beznadějná. Opoziční hnutí se zmlátala v kompetenčních sporech a nacistický teror dočasně ustal. Kancléř Schuschnigg však relativně klidnější fáze k stabilizaci vlády nevyužil. I nadále se opíral o *Heimwehr*, Itálii a bránil se spolupráci se sociálními demokraty. Schuschnigg převzal Dollfusovu zahraniční politiku včetně zapojení Rakouska do bloku "Římských protokolů". Kromě nacistů a socialistů působila "v podzemí" také Komunistická strana Rakouska, kterou Dollfuss zakázal v roce 1933. Sociální demokraté vytvořili vedle zahraničního exilového centra v Brně¹⁸, doma v Rakousku konkurenční organizaci "Revolučních socialistů".¹⁹ Vycházeli přitom z předpokladu, že se Dollfussův režim nemůže dlouho udržet. Hnutí balancovalo mezi přípravou na svržení režimu a pokusy o spolupráci s autoritativní mocí. Vídeňský zástupce starosty Ernst Karl Winter, jeden z neostřejších kritiků Schuschniggova režimu, považoval spolupráci se socialisty za jediné východisko z tíživé situace, ale "*Aktion Winter*" byla neúspěšným pokusem o zprostředkování mezi režimem a socialisty. 12. Februar vytvořil mezi vládním režimem a dělníky téměř nepřekonatelnou propast.

Schuschnigg po smrti Dollfusse udržoval účelovou koalici s vůdcem *Heimwehru* Starhembergem a nebyl ochoten přistoupit na ústupky socialistům. V lednu 1935 začala řada zatýkacích akcí, která částečně "rozbila" ilegální strukturu "Revolučních socialistů". Členové Ústředního výboru ilegálních socialistů byli zatčeni. Ani reorganizace Schuschniggova kabinetu na podzim roku 1935 neposkytla pro vyjednávání dostatečnou základnu, přestože byl zarputilý nepřítel socialistů vůdce vídeňské skupiny *Heimwehru* E. Fey z vlády vyloučen. Kooptace příslušníků levého křídla bývalé Křesťanskosociální strany včetně ministra Dobretsbergera do vlády bylo pouze polovičatým a dočasným řešením, které nemělo pokračování.

Po potlačení nacistického puče v létě 1934 byly vnitřní i zahraniční politika země až do roku 1936 určovány střídavě součinností a názorovými spory mezi Schuschniggem a vůdci *Heimwehru*. Tito představitelé, Fey a Starhemberg, si na základě účasti paramilitárních jednotek v obou občanských válkách nárokovali výsadní postavení ve státě: "Bojem proti "rudému a hnědému bolševismu" má *Heimwehr* právo a povinnost mít v tomto státě hlavní slovo".²⁰ *Heimwehr* držel ve vládě i ve Vlastenecké frontě skutečně důležité "posty". Po smrti Dollfusse došlo k rozdělení funkcí kancléře a vůdce Vlastenecké fronty. Starhemberg se spokojil s křeslem vicekancléře a vůdce Vlastenecké fronty. Díky vazbě na Itálii a zhoršení vztahů k Německu mohl *Heimwehr* svou moc upevnit. V říjnu 1935 se zdála být pozice Starhemberga posílena a jeho stoupenci obsadili ve vládě důležitá místa. Eduard Baar-Baarenfels převzal křeslo ministra vnitra a Egon Berger-Waldeneg ministerstvo zahraničí.

Ke stabilizaci režimu nepřispívaly narůstající konflikty ve vztahu Schuschnigga k ostatním vůdcům *Heimwehru*. Spor mezi Schuschniggem a Starhembergem narůstal v otázce organizování ozbrojených složek státu. Kancléř si byl vědom významu spolkového vojska při obraně země v případném konfliktu s Hitlerem. Byl rozhodnut posilovat armádu i za cenu porušování ustanovení mírové smlouvy ze Saint-Germain. Plánovaným zavedením všeobecné branné povinnosti a včleněním ozbrojených svazků *Heimwehru* do armády kancléř zasáhl Starhemberga na citlivém místě. Také se Schuschniggovými vstřícnými kroky vůči nacistům Starhemberg nesouhlasil. Jednalo se především o amnestii sociálních demokratů a nacistů zatčených v souvislosti s konfrontacemi v únoru a červenci 1934. Amnestovaní členové (z 911 internovaných nacistů bylo 440 propuštěno) okamžitě doplnili střední kádry podzemních opozičních organizací.²¹

Hlavní aktéři Schuschnigg a Starhemberg se vymezovali také ve vztahu k monarchii. 13. července 1935 byl v Rakousku modifikován tzv. Habsburský zákon z 3. dubna 1919. Tyto právní úpravy poskytovaly možnost různého výkladu. Rakouské sousedy zneklidňovaly

legitimistické výstupy knížete Starhemberga. Schuschnigg však s restaurováním monarchie jako akceptovatelnou formou státního zřízení nepočítal. V tomto smyslu se také vyjádřil v rozhovoru s Mussolinim v roce 1934: “Osobně smýšlím monarchisticky. Ale tato otázka není pro nás aktuální a nemůže být, pokud z hlediska zahraniční politiky ohrožuje trvání státu.”²²

1. dubna 1936 vyvrcholil spor o osud paramilitárních svazků poté, co Schuschnigg vyhlásil zavedení všeobecné branné povinnosti. Všechny polovojskové svazy byly sdruženy ve Vlastenecké frontě v rámci tzv. *Wehrfront* a otázky výcviku byly přeneseny na armádu.²³ To byla další etapa postupného oslabování pozice *Heimwehru*. Už v květnu 1935 Schuschnigg započal tento proces přípravou na sloučení branných svazků. Na podzim téhož roku byla založena organizace *Freiwillige Miliz – Osterreichischer Heimatschutz* sloučením *Heimwehru* s ostatními svazky. Starhemberg proti tomu nemohl jako spolkový vůdce Vlastenecké fronty nic namítat, protože svazky i nadále podléhaly jeho velení.

Rok 1936 přinesl řešení “dualismu moci” ve prospěch Schuschnigga. Itálie směřovala ke sblížení s Německem. Hitler dával jasně najevo, že razí strategii hospodářského připoutání Rakouska k Německé říši. Tyto signály Schuschnigg nemohl přehlédnout. Začal se nastalé situaci přizpůsobovat. Podle interpretace Wenera Britze byl Schuschnigg přesvědčen, že Rakousku zaručí samostatnost právě dohoda s Hitlerem.²⁴ Hnutí *Heimwehr* se rázem stalo překážkou vyrovnání s Německem. Také politický odklon Itálie od Rakouska toto hnutí oslabil. V té době již Mussolini *Heimwehr* jako garanta italského kursu rakouské vlády nepotřeboval. Snažil se odstranit “třecí plochy” s Německem a přimět Schuschnigga, aby se s Hitlerem dohodl. Série událostí od dubna do května 1936 vedla ke konečnému vyřazení Starhemberga z vlády a k modifikaci původního Dollfusova kursu z let 1933-1934. Proces odzbrojení dobrovolnických svazků zahájil Schuschnigg přeměnou “vlastních” jednotek *Ostmärkische Sturmsharen* v “kulturní sdružení”. 13. května 1936 poslal Starhemberg Mussolinimu telegram, ve kterém oslavoval italský fašismus a blahopřál *ducemu* k dobytí etiopského hlavního města.²⁵ Zpráva o telegramu vyvolala u západních mocností bouři nevole a byla záminkou k odstranění Starhemberga z vlády. Vnitropolitickou přípravu na vyrovnání s Německem zakončila změna v kabinetu v polovině května. 16. května 1936 zasedli na vládních “postech” noví “národně smýšlející” ministři Edmund Glaise-Horstenau a Guido Schmidt.²⁶ Funkce spolkového vůdce Vlastenecké fronty byla zákonem formálně sloučena s kancléřským úřadem. Politická kariéra Starhemberga tak skončila.

Hnutí *Heimwehr* bylo v době Dollfusovy vlády klíčovým faktorem ovlivňujícím politické dění. Branná organizace poskytla dobrovolníky pro boj vlády s nacismem i na potlačení opoziční sociální demokracie. Italská orientace *Heimwehru* byla v souladu s vládním kursem Engelberta Dollfusse. Po nástupu Kurta von Schuschnigga se svazky *Heimwehru* naopak staly dezintegrujícím prvkem protože konkurovaly armádě a bránily centralizaci režimu. Konflikty kancléře se Starhembergem spoluurčovaly politický obrat směrem k vyrovnání s nacistickým Německem a tím i modifikaci priorit stanovených v období kancléřství Dollfusse.

Sledujeme-li Schuschniggovu vládu z hlediska praktikování stavovských ideálů, musíme konstatovat shodně s Karlem Rennerem, že se politická základna režimu v období let 1934-1938 se stále zužovala. Karl Renner v memorandu z roku 1936 shrnul situaci v Rakousku následovně: “Vládoucí režim nemá podporu občanského tábora, rolníků a není schopen získat dělnictvo ... musí se spolehnout na armádu, policii a úředníky – tento aparát je národně socialistický a bude jím každým dnem ještě více”.²⁷

II. Mezi Berlínem a Římem

Vzrůstající izolace

Zahraníčněpolitické okolnosti *anšlusu* 1938 není možno vidět bez souvislosti s rokem 1934 a s otázkou meziválečného postavení Rakouska v Evropě. Příčiny politické izolace, do které se Rakousko dostalo, vyplývají z krize v březnu 1938. První “dvouletka” Schuschniggovy vlády položila základy procesům, jejichž konečné vyústění je nejlépe patrné v událostech mnohem pozdějších. Teprve během čtyř týdnů mezi 12. únorem 1938 a 11. březnem 1938 v období před anšlusem se skutečně zauzlily nitky rakouského i evropského vývoje.

Souvislost existence demokracie v nezávislém Rakousku s bojem proti Hitlerovi charakterizoval Ernst Karl Winter. Gerald Stourzh ve své stati cituje hlavní myšlenku Winterova dopisu Mussolinimu z prosince 1933: “Předpokladem nepřipojení Rakouska k Německu je existence federalismu, demokracie a dokonce socialismu v Rakousku ... Vaše excelence se bude muset rozhodnout buď pro hákový kříž na Brenneru nebo pro demokracii v Rakousku”.²⁸ Čím více rostla moc Německa, tím více potřeboval Schuschniggův tábor odpůrců *anšlusu* podporu socialistické levice k posílení protianschlussové fronty.

Paralelně k zahraniční orientaci na Itálii Schuschnigg usiloval o uznání stavovského režimu Západem a zeměmi Společnosti národů. Reputace Rakouska u Francie a Velké Británie byla poškozena bojem proti sociální demokracii v únoru 1934. Válečné dobrodružství italského diktátora Mussoliniho v Habeši přineslo do vztahů v trojúhelníku Itálie-Německo-západní mocnosti novou, pro Rakousko nepříznivou dynamiku. 2. říjen 1935 byl začátkem změny italské politiky vůči Rakousku. Již 4. října 1935 “padlo” rozhodnutí Společnosti národů (SN) vyhlásit proti Itálii hospodářské sankce pro porušení Charty SN. Sankce zakazovaly vývoz zbraní a pro válku důležitých surovin (kromě ropy!) do Itálie, dovoz italských výrobků a poskytování půjček Itálii.²⁹ Rakousko se rozhodnutím SN dostalo do ožehavé situace. Zájmy Společnosti národů, nemohl Schuschnigg skloubit s politikou Rakouska k fašistické Itálii.³⁰ Proitalský kurs prosazovali v rakouské vládě vicekancléř kníže Starhemberg a ministr zahraničí Berger-Waldenegg. Schuschnigg si byl vědom komplikací a ztráty prestiže Rakouska u Francie a Velké Británie v případě, že se Rakousko nebude hospodářských sankcí účastnit. Nezáviděníhodnou skutečností pro Rakousko byla vedle politické vděčnosti za postoj Itálie v létě 1934 i hospodářská provázanost s jižním sousedem. Hospodářské důvody také přispěly k rozhodnutí nezúčastnit se sankcí proti Itálii. Kromě zhoršení vztahu se Západem znamenala tato volba ještě větší závislost na Itálii.

Na podzim roku 1935 mělo Rakousko šanci vymanit se z rostoucí závislosti na Itálii a přeorientovat svou politiku na Společnost národů a doufat v mezinárodní garance své nezávislosti. Dodnes je nezodpovězenou otázkou, zda by byla tato varianta *anšlusu* zabráněna. Podle názoru některých autorů totiž rakouské vedení mohlo z výroků vůdčích francouzských a britských politiků dojít k závěru, že západní mocnosti nemají na nezávislosti Rakouska zájem.³¹

Británie sledovala v globálním měřítku politiku lavírování. Peter Streitle ve své práci poukazuje na ostrou kritiku Rakouska v britském tisku za sabotování sankcí proti Itálii. Západní mocnostem také vadilo budování rakouského letectva, kterým byla porušována smlouva ze Saint Germain. Japonské ambice na Dálném východě znepokojovaly britské politiky více, než rozpínavost Německa ve střední Evropě. Expanze Japonska se týkala vitálních zájmů britského impéria. Středoevropské ohnisko mělo být utlumeno strategií kompromisu, která se v letech 1937-1938 projevila ve formě *appeasementu*. Dokladem tohoto trendu v britské politice je například podepsání námořní dohody s Německem v červnu 1935. Pouze někteří britští předáci jako Sir Robert Vansittart pochopili, že politika hospodářských sankcí proti Itálii není slučitelná s garancemi pro Rakousko a navrhovali politiku ústupků vůči

Mussolinimu za účelem zachování jednotné fronty proti “nebezpečnějšímu” diktátorovi Hitlerovi.³² Francouzské pokusy o tzv. východní Locarno v polovině 30. let ztroskotaly a v březnu 1936 napochodovala německá armáda do demilitarizované zóny v Porýní. Přestože Hitler nepochybně Locarnskou dohodu z roku 1925 a další úmluvy porušil, reagoval Západ na obsazení pouze předáním protestních nót.

Italská orientace Rakouska, kterou Dollfuss sledoval za cenu “přitvrzení” vnitropolitického kursu, prospívala rakouské nezávislosti pouze potud, pokud byl mezi politikou Itálie a Velké Británie s Francií soulad. Konsensus Západu a Itálie ohledně Rakouska fungoval dobře v roce 1934. Bezprostředně po občanské válce 17. února 1934 se uvedené tři mocnosti společně vyslovily ve prospěch nezávislosti Rakouska. Svou vůli potvrdily opětným prohlášením 24. září 1934 na zasedání SN v Ženevě.³³ Na konferenci v italské Strese v dubnu 1935 byl tento potenciál mobilizován ve prospěch Rakouska naposledy. Rok 1936 plynul ve znamení prohlubování německo-italských vztahů. Angažmá Itálie ve Španělsku a přepadení Etiopie vzdalovalo Itálii od Paříže a Londýna a přibližovalo ji Berlínu. Vzhledem k nesmiřitelnému postoji Německa nepřipadalo v úvahu zavést neutralitu pro Rakousko podle vzoru Švýcarska. Model “pošvýcarštění”³⁴ by k prosazení potřeboval kromě garancí Západu také souhlas Německa. Hitler by ovšem na podobné řešení nikdy nepřistoupil. Německý diktátor byl přesvědčen, že Dollfussova a Schuschniggova vláda chce německou národní myšlenku v Rakousku nahradit myšlenkou rakouskou a říše tím “ztratí” šest milionů lidí. Odlišný však byl postoj Německa k otázce postavení německy mluvící menšiny v jižních Tyrolích (Alto Adige). Hitler věděl, že bude potřebovat podporu Itálie, a proto příslušnost těchto Němců k říši nezdůrazňoval. Německá menšina v italském Tyrolsku měla být “obětována na oltář” německo-italského spojení.

Středoevropské manévrování

Odhlédneme-li od autoritativního charakteru Rakouska, mohl se Schuschnigg v roce 1936 alternativně orientovat na Československo a Malou Dohodu. Při znalosti průběhu Mnichovské krize 1938 a osudu Rakouska i Československa je možno považovat volbu spojení s ČSR za účinný způsob obrany proti Třetí říši. Pro společný postup ČSR a Rakouska hovořila existence společného nepřítel. Obě země byly v Hitlerových plánech prvními cíli německé agrese.³⁵

V lednu 1936 navštívil Kurt von Schuschnigg Prahu. Navázáním kontaktů s ČSR chtěl kompenzovat pokles zájmu Itálie o hájení rakouské nezávislosti a posílit svou pozici v budoucích bilaterálních rozhovorech s Německem.³⁶ Ministerský předseda ČSR Milan Hodža i prezident Edvard Beneš projevovali o užší spolupráci s Rakouskem zájem. Že československá reprezentace byla postupnému politickému sblížení s Rakouskem nakloněna, dokládají analýzy archivních dokumentů a zpráv rakouského vyslance v Praze Dr. Marka.³⁷ Pro Československo nebyly snahy legitimistických kruhů rakouské politické scény o restauraci Habsburků akceptovatelné. Hospodářská dohoda s Rakouskem měla být základním pilířem tzv. Hodžova plánu na vytvoření středoevropského hospodářského prostoru. Milan Hodža se před první světovou válkou profiloval v kruhu poradců arcivévody Františka Ferdinanda. Koalice států Malé Dohody, Itálie, Rakouska a Maďarska pod patronátem Velké Británie měla vytvořit platformu pro jednání s Německem. Hodža stejně jako Beneš vylučoval ze zóny malých států Německo. Upevňováním rakouské státnosti měla být vytvořena trvalá překážka velkoněmeckému sjednocení na základě *anšlusu* Rakouska.³⁸ Hospodářská svazky měly být prezentovány jako přiblížení států bloku Římských protokolů a Malé dohody. Politická dimenze spolupráce by pak vyplynula z dlouhodobější spolupráce hospodářské.

Schuschnigg při rozhovorech s Hodžou podtrhoval význam hospodářských a kulturních aspektů, ale vyhýbal se politickým tématům. Co vedlo rakouského kancléře k tomuto postoji? Schuschnigg věděl, že spojenectví s Prahou by znamenalo radikální změnu kursu dosavadní zahraniční politiky stavovského státu a *de facto* definitivní odklon od Německa. Schuschniggovo pojetí existence dvou německých států nesměřovalo k modelu koalice malých států, ale ke střední Evropě “německého ražení”. Jednání v Praze zvýšilo nedůvěru Schuschniggových partnerů ze signatářských zemí Římských protokolů. Politika revizionistického Maďarska byla protičeskoslovensky zaměřena a systematicky bránila sblížení Schuschnigga s ČSR. Itálie a Německo koalici ČSR a Rakouska nepřály. Rovněž v Bělehradě pozorovali probíhající rozhovory mezi Prahou a Vídní s velkou nedůvěrou. V diplomatických jednáních se odrážely kolísavé osobní postoje kancléře: “Ani samostatné Rakousko se nesmělo nikdy octnout v zásadě protiněmecké frontě. Svazky krve, dějinného spojení a společných životních zvyků, ale též hospodářské nutnosti stály proti tomu.”³⁹ Změna kursu zahraniční politiky rakouského státu by vedla k pluralizaci politického života a k návratu k demokratickým poměrům. Schuschniggovo středoevropské manévrování mezi Malou Dohodou, Itálií a Německem je dokladem, že i vnitropolitická rozhodnutí dávala nepřehlédnutelné impulsy pro způsob řešení krize. Ve způsobu ideologické legitimace režimu najdeme důležité indicie pro vysvětlení Schuschniggova postoje k uspořádání střední Evropy. Jen tak je možné pochopit mentální zábrany kancléře připojit se k protiněmeckému uskupení.

V souvislosti s rozhovory rakouského kancléře s československým ministerským předsedou Milanem Hodžou stojí za zmínku analýza situace z pera papežského pronuncia Sibilia. Peter Streitle interpretoval Sibiliem navržená řešení rakouské izolace a shrnul je do čtyř bodů. Za prvé by se mělo Rakousko výslovně orientovat na Francii a Velkou Británii za předpokladu, že budou tyto mocnosti sledovat společnou politiku ve SN. Za druhé je důležité pro Rakousko příklonem k Malé Dohodě přispět k vytvoření hospodářského systému v Podunají, který by odpovídal vnitřnímu trhu bývalého Rakouska-Uherska. Z toho vyplývá i třetí úkol Rakouska, zprostředkovávat mezi Maďarskem a Malou Dohodou. Za čtvrté by se Rakousko mělo aktivně podílet na pokusech Francie a ČSR opět sblížit Itálii a Velkou Británii.⁴⁰ Z dnešního pohledu je možno označit tyto čtyři kroky za optimální cestu, kterou by musel Schuschnigg v roce 1936 nastoupit, aby zlepšil mezinárodní postavení Rakouska.

“Gentlemenská dohoda”

Československem podaná ruka nabízela Rakousku příležitost dostat se z izolace a získat kýžený zahraničně politický prostor pro manévrování. Když došlo na konkrétní politické kroky, objevily se problémy vyplývající z orientace Rakouska na Itálii a Maďarsko.⁴¹ V porovnání s dollfussovskou zahraniční politikou z let 1933-1934 byla smlouva uzavřená 11. července 1936 mezi Rakouskem a Německem novým prvkem v zahraničně politické koncepci stavovského režimu. Někteří autoři dokonce hovoří o změně kursu politiky Rakouska směrem k revisionismu.⁴² Zavedení všeobecné branné povinnosti a budování vojenského letectva nebyly v souladu se smlouvou ze Saint-Germain z 10. září 1918.

Zvláštní vztah Rakouska k Německu vytvořený červencovou smlouvou svazoval Schuschniggovi ruce po celé období let 1936-1938. Otázkou je, zda smlouva Hitlerovi připravila půdu pro *anšlus*. Nepřehlédl Schuschnigg rakouské nacisty, “pátou kolonu” Hitlera a nepodcenil jejich vůli dosáhnout *anšlusu* všemi prostředky? Nepřecenil schopnost Rakouska vyjednávat s mocným sousedem a dosáhnout dohody přijatelné pro obě strany? Schuschnigg již od roku 1935 pomýšlel na uzavření smlouvy s Německem, která by umožnila normalizaci vzájemných vztahů a hospodářsky Rakousku “odlehčila”. Co vedlo kancléře k tomu, že přistoupil na bilaterální jednání s Německem? Z praktického hlediska dával kancléř doposud přednost multilaterálnímu řešení otázky. Důvody, které Schuschnigga vedly k podepsání

smlouvy v létě 1936 musíme hledat v osobnostních vlastnostech kancléře, ve vnitřní slabosti stavovského státu, ale především ve změněné mezinárodní situaci. Kancléř Dollfuss v roce 1933 podnikl několik tajných pokusů o vyjednávání s nacisty ve snaze uvolnit si ruce na “domácím poli” proti rakouské sociální demokracii. Schuschnigg sice nebyl vystaven tak silné vnitropolitické konfrontaci jako jeho předchůdce Dollfuss, nepodařilo se mu však vybudovat silnou mocenskou základnu. Organizační seskupení stavovského režimu Vlastenecké fronty tuto funkci plnit nemohlo. Navíc mělo Rakousko trvalé hospodářské problémy i odhlédneme-li od tzv. *Tausend-Mark-Sperre*, kterou Hitler udržoval stále v platnosti.⁴³

Schuschniggovy přípravy na proněmecký politický kurs byly v rakouském vládním uskupení problematické. Protiněmecký názor vicekancléře knížete Starhemberga stál v protikladu k politickým plánům kancléře.⁴⁴ Na vztah Starhemberga k Německu v roce 1936 existují v historiografii různé pohledy. Starhemberg všeobecně nesouhlasil se stále vstřícnější politikou kancléře vůči Německu. Anton Hopfgartner cituje rozhovor Schuschnigga se Starhembergem z 12. května 1936, ve kterém kníže Starhemberg politiku vyrovnání se s Německem ostře odmítl.⁴⁵ Podle Hopfgartnera byl kritický vztah k Německu hlavním důvodem pro odstranění Starhemberga z politické scény a k sestavení nové vlády 14. května 1936. Místo aby Schuschnigg společně se Starhembergem zorganizoval odpor proti Hitlerovi a stmelil “prorakouské” síly, volil cestu usmíření s Německem. Protiněmecká volba by vedla k potlačení ilegálního nacismu a tzv. “národní opozice” v Rakousku podle osvědčených metod z let 1933-1934: “Musíme nacisty rozmačkat jako štěnice, nebo nás sežerou”.⁴⁶ Tento kurs by jistě našel podporu rozhodné části nositelů režimu. Streitle – na rozdíl od Hopfgartnera – ve svém podání událostí vychází z analýzy kontaktů knížete Starhemberga s Hitlerovým zvláštním vyslancem v Rakousku von Papenem. Starhemberg hodnotil v lednu 1936 Hitlera jako státníka se zásluhami o boj proti “bolševisticko-zednářské” frontě a navrhl von Papenovi vytvoření bloku autoritativních států proti demokracii spojením Německa s blokem Římských protokolů.⁴⁷ Ačkoliv bychom se mohli podívat nad změnou ve Starhembergově postoji k Německu, jeho výroky nevypovídají nic o tom, jak by se kníže tvářil na vnitropolitické ústupky Německu. Starhemberg zajisté nebyl ochoten “vyklidit” vlastní mocenské pozice ve prospěch nacistů. Jestliže by však musel ustoupit, tak spíše nacistům než socialistům. Proto bychom mohli očekávat negativní reakce Starhemberga, kdyby Schuschnigg usiloval o dohodu s Československem a do společné protinacistické fronty přizval sociální demokraty.

Mírová cesta vyrovnání s Německem, kterou kancléř zvolil, vypovídala o jeho charakteru smířlivého člověka pacifistického založení. V tom se lišil aristokrat a akademik Kurt von Schuschnigg od Engelberta Dollfusse. Schuschniggovy obavy z mezinárodní izolace však nebyly neodůvodněné. Změna italského postoje v otázce rakouské nezávislosti a postupný příklon Itálie a Maďarska k Hitlerovu Německu byly pro Rakousko varující. Jestliže Mussolini po 25. červenci 1934 označoval před knížetem Starhembergem Hitlera za “einen scheußlichen, sexuell entarteten, gefährlichen Narren”⁴⁸, začínal od roku 1936 chápat, že hospodářsky a vojensky silné Německo potřebuje. Historik Jürgen Gehl nebyl daleko od pravdy, když červencovou smlouvu označil za pakt mezi Berlínem a Římem.⁴⁹ Mussolini nechtěl jít kvůli Rakousku do boje s Hitlerem a proto považoval bilaterální urovnání vztahu Rakouska k Německu za nejvhodnější řešení. V tomto smyslu se také Mussolini vyjádřil v lednu 1936 k německému velvyslanci Ulrichovi von Hassellovi. Zástupci Německa garantoval, že Itálie nebude bránit tomu, aby se Rakousko stalo satelitem Německa, jestliže bude formálně zachována jeho samostatnost.⁵⁰ Postoj Mussoliniho lze podle Norberta Schausbergera také doložit z jeho reakce na “vyšachování” Starhemberga z vlády a upevnění moci Schuschnigga, který převzal úřad kancléře a formálně i resorty zahraničí a obrany. Italský diktátor podpořil i přes své dlouholeté přátelství s knížetem Starhembergem novou

vládu, kterou Schuschnigg v květnu 1936 sestavil. Mussolini si byl vědom, že Schuschnigg je zárukou dohody s Německem.⁵¹ Dokladem změny italského postoje k německé expanzi do Podunají, je i obměna na "postu" italského ministra zahraniční. Státní podsekretář Fulvio Suvich, známý svou nedůvěrou k nacismu, byl ve funkci nahrazen Mussoliniho zetěm Galeazzem Cianem. Ciano byl přívržencem koalice italského fašismu s Hitlerem a od svého jmenování v červnu 1936 připravoval cestu k vytvoření "osy Berlín-Řím".⁵² Čím více byla zjevná neochota velmocí jít do srážky s Hitlerem, tím více se Schuschnigg utvrzoval v přesvědčení o pragmatičnosti svého vstřícného postoje k Německu: "Bylo mi přirozeně jasno, že Hitler nemá v úmyslu věrně zachovávat smlouvy. Ale i jen desetiprocentní vyhlídka byla pro nás lepší než žádná. ... A bylo mi jasno, že všechno záleží na tom, přimět Německo k zastavení hospodářské války proti Rakousku."⁵³

Záludnost červencové smlouvy spočívala v jejím pro Rakousko zdánlivě pozitivním charakteru. Na první pohled je možno smlouvu hodnotit jako dosažení smluvního uznání těch požadavků Německem, které stavěl již Dollfuss jako *sine qua non* pro zahájení jednání s Hitlerem: "Německá říšská vláda uznává plnou svrchovanost Rakouska ... a uznává otázku nacionálního socialismu za vnitřní záležitost Rakouska".⁵⁴ Rakousko se smluvně zavázalo že se považuje za německý stát. Potvrzení charakteru Rakouska jako německého státu bylo součástí řady předchozích Schuschniggových prohlášení. 29. května 1935 kancléř před rakouským spolkovým shromážděním prohlásil: "Rakousko nikdy nemělo žádných pochybností, a pokud my žijeme, neučiní tak ani v budoucnosti, že se hlásíme jako německý stát."⁵⁵ Optimistické hodnocení smlouvy s Německem však nesdíleli všichni politici. Propuštěný Starhemberg komentoval červencovou dohodu slovy: "Zatímco Hitler touto úmluvou neposkytl Rakousku nic nového, pouze uznal stav nezávislosti Rakouska, beztak už existující, vzdalo se Rakousko svého práva kritizovat v novinách nacistické nepravosti a tím vést boj proti nacistům."⁵⁶

Podle Karla Stuhlpfarrera byl pro další vývoj otázky *anšlusu* zásadní dodatkový protokol, který je historiografii označován za *Gentlemen-Agreement*.⁵⁷ Velmi problematickými body této úmluvy byl mimo jiné závazek Schuschnigga k přivzetí "národní opozice" k politické odpovědnosti a provedení všeobecné amnestie.⁵⁸ Amnestie se týkala asi 16 000 zatčených nacistů.⁵⁹ Tímto aktem Schuschnigg *de facto* akceptoval německou diverzní a teroristickou politiku vůči obyvatelstvu v Rakousku, proti které Dollfuss bojoval s nasazením života. Po podepsání dohody 11. července 1936 upevnil svou pozici ve vládě "národní ministr" Glaise-Horstenau. Schuschnigg doufal, že se mu podaří najít společná východiska s umírněnými německými nacionály a zabránit prosazení radikálních nacistů.

Samotný fakt, že se Hitlerovi podařilo vztah s Rakouskem dostat na bilaterální rovinu, přinesl "body" německé zahraniční politice. Aby mohl Hitler rozvíjet expanzivní politiku ve střední Evropě s využitím německých menšin, potřeboval zabránit vytváření multilaterálních koaličních svazků střeoevropských států.⁶⁰ V bilaterálních vztazích, ať už se jednalo o pakt o neútočení s Polskem z roku 1934 nebo o červencovou smlouvu s Rakouskem, mohl Hitler vytvářet nátlak z pozice síly hospodářské a vojenské velmoci. Při podrobném rozboru rakousko-německé smlouvy pochopíme potenciální brizanci případného spojení Rakouska a Československa pro realizaci německých plánů. Proto bylo v Hitlerových intencích nutné takovému spojení, případně jiné formě tzv. dunajské federace za každou cenu zabránit. Červencová smlouva uvolnila poslední svazky Rakouska se Společností národů a západními mocnostmi. Schuschnigg rezignoval na snahy rakouskou otázku internacionalizovat a získat mezinárodní garance rakouské nezávislosti. V polovině roku 1936 při podpisu červencové smlouvy s Německem nemohl Schuschnigg předvídat dlouhodobé důsledky vlastních kroků. Po zmrazení italského zájmu o Rakousko se obrátil k Německu, aby se s ním dohodl. Smlouvu je možno považovat za nutné zlo a jedinou možnou formu vytvoření právního vztahu k Německu. Ve svých pamětech Schuschnigg upozorňuje na

izolaci Rakouska, která jej vedla k nutnosti najít *modus vivendi* s Německem. Rozhodnutí Schuschnigga vycházelo ze změny v italských mocenských plánech, nedostatečné podpory Maďarska myšlenke samostatného Rakouska, nezájmu Británie o rakouskou otázku, neúspěchů Francie ve zprostředkování mezi Británií a Itálií a konečně z nezájmu Společnosti národů o zajištění právní integrity Rakouska.⁶¹

V roce 1936 byly rozpuštěny svazky *Heimwehru* a prezident Wilhelm Miklas povolal do Státní rady sympatizanta s nacismem Arthura Seyss-Inquarta. Tyto kroky byly v souladu s červencovou dohodou uzavřenou s Německem. Podle hypotézy Ulricha Klugeho bylo i za této situace možné obratným manévrováním otupit hrot rakouskému nacismu a rozložit jeho síly.⁶² Fatální ale byla Schuschniggova politická orientace na “akcentovaně národní” velkoněmce, která mu přinesla ztrátu podpory a sympatií příslušníků Křesťanskosociální strany a středostavovských vrstev.

V diskusích o možnostech vyjednávání s nacisty a o roli nacionalů ve vládě je pravidelně poukazováno na fakt, že Schuschnigg podcenil hrozbu aktivace nacistického hnutí.⁶³ V retrospektivním pohledu můžeme říci, že kancléř měl v zásadě dvě cesty postupu: buď se Hitlerovi podřídil nebo mu klást odpor. Nastoupená střední cesta vyjednávání a ústupků, kterou Schuschnigg zvolil, vedla nutně ke stejnému výsledku jako první varianta řešení. Bilaterální vztah Hitlerovi poskytoval podmínky pro postupné vydírání a připravil únor 1938, který byl počátkem agónie samostatnosti Rakouska. Utužování autoritativního byrokratického státu, postulování radikálního antimarxismu a zdůrazňování “německé cesty” vývoje snížilo schopnost společenské, ideologické i státní rezistence Schuschniggova Rakouska proti nacismu. Autoritativní byrokratický stát ustupoval velkoněmeckému radikalismu více, než v předchozích letech Dollfuss podporovaný polofašistickým *Heimwehrem*. Čerstvě podepsaná červencová smlouva nacistům nezabránila v provokacích. Příkladem toho mohou být excesy při předávání olympijského ohně na *Heldenplatzu* ve Vídni.⁶⁴ Je příznačné, že rakouská vláda proti nim v Berlíně neprotestovala, přestože se jednalo o porušení smluvních závazků. Schuschnigg se snažil postupovat tak, aby nezavdal příčinu Hitlerovi ke kritice Rakouska. Vědomě oslabil své zázemí neutralizací *Heimwehru* a zároveň podcenil směřování velkoněmeckého nacionálního proudu k nacismu.

Situace stavovského režimu v letech 1936-1938 donutila Schuschnigga hledat vnitropolitického spojence. Kancléř se snažil dosáhnout vyrovnání s “národní opozicí” při zachování nezávislosti Rakouska. Jeho kalkul nepostrádal logiku. Pro katolické nacionaly a tzv. národní opozici byla idea “říše” na vrcholu hodnotového žebříčku a korespondovala s ideou existence samostatného Rakouska v německém prostoru. Nacionalové předpokládali, že po spojení Rakouska s Německem budou zachována rakouská specifika.⁶⁵ Schuschniggova politika se postupně stávala stále nepochopitelnější i pro jeho příznivce. Schuschnigg se přes varovné signály do poslední chvíle držel “německého kursu” a doufal, že mu spolupráce s umírněnou nacionální honorací kolem Seyss-Inquarta rozšíří mocenskou základnu a nechápal, že právě touto orientací ohrožuje samostatnost Rakouska.⁶⁶

Na obhajobu Schuschniggovy taktiky je třeba poznamenat, že v principu nebyla myšlenka vyřazení radikálních nacistů spoluprací s umírněnými nacionaly špatná. Tento koncept však nezohlednil nacistický způsob mocenské politiky a sílu paralelní infiltrace a intrik. “Národní opozice”, Seyss-Inquart, německé vyslanectví v čele s Franzem von Papenem, ilegální nacisté v Rakousku, četné říšské polostátní i oficiální instituce, nacističní pohlaváři, Hermann Göring a samotný Hitler sehráli v závěrečné fázi existence Rakouska “koncert”, který nedal Schuschniggovi čas nabrat dech.⁶⁷ Vládní politika nevedla ke stabilizaci stavovského státu, nýbrž slovy Ulricha Klugeho k “tichému” obratu ke zničující

alternativě nacismu.⁶⁸ Kurt von Schuschnigg nebyl jediným státníkem, který nepochopil záludnost nacistů při prosazování politických cílů. Schuschniggova politika byla sice v jednotlivých rozhodnutích pragmatická, jako celek však přinášela stále větší politickou a hospodářskou závislost na Německu. Složky rakouského státu, o které se mohl kancléř v roce 1938 opřít představovaly: armádu, vysokou státní byrokracií a církve. Církvi se přes četné pokusy nepodařilo “vyvléci” z počátečního přizpůsobení autoritativnímu režimu.⁶⁹ Schuschniggovou tragedií bylo, že ačkoli proti uskutečnění *anšlusu* bojoval, *de facto* mu napomáhal svými vyhybavými postoji k pluralismu a odporem demokracii. Schuschnigg sice nemohl objektivní gigantické hospodářské potíže Rakouska vyřešit, ale mohl Rakušanům nabídnout schůdnou variantu pluralitního politického uspořádání v rámci hranic vymezených stavovskou ústavou. Neúspěchy v hospodářské sféře mohl Schuschnigg kompenzovat politickými ústupky v oblasti sociální. Znamenalo by to však radikálně vystoupit proti nacismu, opustit myšlenku o rozhodující roli německého elementu ve střední Evropě a vyhledat spolehlivé koaliční partnery.

III. Peripetie - cesta k anšlusu 1938

Anšlusem Rakouska k Německu byla ukončena dvacetiletá existence samostatného Rakouska, státu, který vznikl po rozpadu Rakouska-Uherska na základě smlouvy ze Saint Germain. Z pohledu našeho tématu to znamenalo dovršení vývoje od demokracie k totalitě. Nacisté ovládli a “zglajchšaltovali” veškerý politický život v zemi a Rakousko se stalo integrální součástí Hitlerovy říše. Bylo období let 1933-1938 předstupněm anšlusu, či dokonce předpokladem nástupu nacistické totality? Nebo představovalo období politické nesvobody tolerující alespoň pluralitu názorů?

Analýza charakteru Schuschniggova režimu ukázala, že je k tomuto problému třeba přistupovat diferencovaně. Autoritativní přístup rakouského kancléře a jeho mizivá snaha o rozšíření obranné fronty proti nacismu spoluprací se sociálními demokraty obrannou pozici vůči Německu oslabily. Vedle vnějšího nátlaku vojenskou silou mohlo Německo použít metodu vnitřní diverze pomocí masových demonstrací nacistů. Po rozpuštění svazků *Heimwehru* neexistovalo v Rakousku uskupení, které by bylo schopno hysterickým vystoupením přívrženců NSDAP konkurovat. Není však možné zastávat tezi o výlučné vině rakouského kancléře na anšlusu a přiklonit se k pozicím kritiků vnitřní politiky Schuschnigga v letech 1934-1938.⁷⁰ Existovala celá řada příčin anšlusu, které je třeba chápat jako komplex vlivů a rozhodnutí.

Je otázkou, zda by jiná osobnost než kancléř Schuschnigg byla schopna překonat nespočet vnitřních rozporů, oživit autoritativní byrokratický systém a dát mu integrační sílu. Schuschniggův režim ustrnul ve fázi vytváření stavovského zřízení. Nutnost reagovat na stále se měnící zahraniční podmínky a vnitřní nacistické výzvy znemožňovaly efektivní vládnutí. Autoritativnímu režimu chyběla masová základna. Kancléř ji hledal, i za cenu politických ústupků, u fašistické Itálie, mezi umírněnými nacionalisty a poté i mezi nacistickými “hrobaři” samostatného Rakouska.

Analýza vládního systému stavovského státu po roce 1934 nám pomohla pochopit poměr sil uvnitř Schuschniggova Rakouska. Pro postup Hitlera, rozhodnutí k pochodu wehrmachtu z 11. března 1938 a administrativní dokončení anšlusu byla v Rakousku příznivá situace. Od léta 1934 a zesíleně od jara 1936 se na evropské scéně prosadily politické koncepce, které pomohly k potlačení “evoluční” a k opětovnému prosazení “radikální” varianty řešení rakouské otázky v březnu 1938. Zahraniční faktory spoluurčily časový sled anexe. Netečné reakce Západu a benevolentní přístup Benita Mussoliniho Hitlerovi umožnily realizaci expanzivního plánu z let 1933-1934. Hitler sledoval stále stejný cíl, pouze metody k jeho dosažení se podle aktuální situace měnily. V řešení „rakouské otázky” a výběru metod

můžeme vidět vztah Hitlerova neúspěšného násilného pokusu o puč z 9. listopadu 1923 a pololegálního “uchopení moci” o deset let později. V létě 1934 byl puč SS a SA ve Vídni i ve spolkových zemích vládní exekutivou potlačen. K porážce Hitlera přispěl i nekompromisní postoj Itálie. Když násilný akt nacistů v roce 1934 ztroskotal, vyvinul Hitler strategii postupné penetrace Rakouska. Vykonavatelem tohoto plánu se stal nový německý zvláštní vyslanec v Rakousku Franz von Papen.

Vývoj Rakouska byl od léta 1936 kursem podle motto “vnitřního usmíření” nasměrován k Německu a skončil anexí Rakouska. Rakousko bylo 12. března 1938 připojeno bez boje a za hlasitého vítání okupační armády. Není od věci v této souvislosti připomenout oběti členů *Heimwehru* v boji proti nacismu v letech 1933-1936. Zůstane nezodpovězenou otázkou, zda by v roce 1938 došlo k ozbrojené obraně rakouské vlasti proti nacismu kdyby zůstal kníže Starhemberg ve vládě. Bylo by spolkové vojsko ochotno nastoupit proti Hitlerovi, tak, jako tomu bylo 25. července 1934? Profesionální armáda podporovaná dobrovolnickými sbory by mohla být „hradbou“ proti agresi Hitlera. Vojsko rekrutované od roku 1936 na základě všeobecné branné povinnosti bylo zajisté náchylnější kopírovat pronacistické nálady v části obyvatelstva, než “sterilní” armáda vojáků z povolání. Werner Britz však v této souvislosti poukazuje na důležitou vlastnost rakouské armády před osudovým rokem 1938. Rakouská armáda v období republiky a stavovského státu žila nadále tradicí císařské armády a sloužila státu. Zvážíme-li úspěch nasazení armády proti nacistickým pučistům ve spolkových zemích v létě 1934, můžeme tvrdit, že politikové stavovského státu vliv nacistické ideologie ve vojsku přeceňovali. Je tedy pravděpodobné, že by armáda v případě ozbrojeného odporu v březnu 1938 zůstala kancléři věrná a střílela na agresora, včetně “národně smýšlejících” vojáků. Ozbrojený odpor proti násilnému anšlusu by rakouským představitelům zajistil lepší pozici po skončení války a porážce nacismu při jednáních o budoucím osudu země.

Anšlus proběhl ve třech rovinách, které spolu úzce souvisely. Úspěch na jednotlivých frontách podmiňoval celkový výsledek. V Rakousku se 11. a 12. března 1938 uskutečnilo quasirevoluční uchopení moci “zdola”, pololegální převrat na vládní úrovni, a vnější intervence Třetí říše. Na možnosti obrany Rakouska proti anšlusu je třeba nahlížet na základě zkušeností z období let 1933-1934. Vedle aktivity NSDAP na rakouské půdě „hrály” roli také další faktory – německá oficiální politika, zahraničněpolitický koncept rakouské vlády vůči Německu a reakce ostatních evropských zemí.

Quasirevoluční uchopení moci nacisty v Rakousku mezi 12. únorem a 11. březnem 1938 bylo umožněno na základě ústupků vlády po únorové návštěvě kancléře Kurta von Schuschnigga u Hitlera v Berchtesgadenu. Obsazování mocenských pozic nacisty probíhalo postupně a “legálně” již od roku 1936 v rámci stavovské ústavy. Nacisté získávali funkce ve státní správě, armádě i byrokracii. Pod dojmem zhoršující se situace reagoval 24. února 1938 v rozhlasu Kurt von Schuschnigg na Hitlerovu řeč z 20. února. Svůj projev zakončil zvoláním: “Červeno-bílo-červená, až do smrti! Rakousko!”⁷¹ Nacisté následně organizovali v celé zemi demonstrace. V Grazu, který obdržel po anšlusu přízvisko “město lidového povstání”, se jim podařilo opanovat veřejná prostranství a využít je k demonstrativním denunciacím Schuschiggovy vlády. Příklad Grazu dokazuje, že vláda Kurta von Schuschnigga neměla od počátku března již situaci v zemi pod kontrolou. Nacistická shromáždění vrcholila 11. a 12. března.

Podle Ernsta Hanische ovládli nacisté již večer 11. března 1938 mocenský aparát ve spolkových zemích, tedy ještě předtím, než prezident Wilhelm Miklas po delším zdráhání jmenoval kancléřem Arthura Seyss-Inquarta.⁷² Vnitřní nepokoje, které v předvečer nástupu německých vojsk přerostly v násilná lokální převzetí moci, hovoří proti pojetí ryze vnější

agrese Německa vůči Rakousku.

Druhou rovinou analýzy je aspekt převratu “shora”. Vedle přímé aktivity rakouských nacistů se vedení NSDAP pod rouškou legality systematicky připravovalo na uchopení moci v zemi. Jednou z Hitlerových podmínek, kterou Schuschniggovi v Berchtesgadenu uložil, bylo jmenování Arthura Seyss-Inquarta ministrem vnitra. Ten se stal v procesu anšlusu klíčovou osobou. Přestože rakouské vedení NSDAP o anšlus usilovalo, bylo si vědomo potenciálního konkurenta v podobě říšských funkcionářů v případě, že by došlo k anexi Rakouska. Seyss-Inquart se proto bezprostředně po svém jmenování kancléřem v noci na 12. března 1938 ještě pokoušel postup wehrmachtu odvrátit.

Připojení Rakouska k Německu bylo dokonáno splynutím tři rovin vývoje do jedné – zahraniční, převratu shora a lokálních masových demonstrací. Vnitropoliticky je třeba připomenout dva faktory vyplývající z analýzy Seyss-Inquartova převratu i z narůstajících nepokojů. Hitler byl v Rakousku vítán jako osvoboditel poté, co nacisté ovládli “ulici”. Ve stejné době byla Schuschniggova vláda vyřazena a nahrazena nacisty pod vedením Seyss-Inquarta. Při pohledu ze zahraniční perspektivy bylo zásadní, jak se zachová Mussolini. *Duce* byl benevoletní a přenechal Rakousko Německé říši.

Základní otázkou pro historiky je, zda většina obyvatel Rakouska s předáním státu do rukou Hitlera souhlasila. Vítání německé armády a triumfální cesta Adolfa Hitlera 12. března 1938 vyvolaly u zahraničních pozorovatelů dojem, že je anšlus plně v souladu s přáním obyvatel alpských zemí i Vídně. Hitlera zajisté neoslavovali pouze přesvědčení nacisté. Jak velká část rakouské společnosti si od anšlusu slibovala zlepšení hospodářské situace? Jak velká část obyvatelstva by v roce 1938 podporovala existenci samostatného státu, kdyby byl Schuschniggův režim schopen nabídnout přijatelnou alternativu vývoje? Není možno převzít zjednodušující tezi historika Klause Hildebranda podle které od roku 1918 do roku 1938 lze na rakouské politické scéně doložit směřování k anšlusu.⁷³ Je třeba zohlednit, že v roce 1933 dva ze tří rakouských politických táborů svůj názor na připojení k Německu modifikovaly. Sociální demokracie odmítla připojení k Německu pokud bude nadále nacistické a předáci Křesťanskosociální strany v čele s kancléřem Dollfussem začali zdůrazňovat rakouskou ideu a odvolávali se na historické tradice a samostatnou úlohu rakušanství v Evropě. Naopak velkoněmci v Rakousku se ve svých požadavcích radikalizovali a svými stanovisky se blížili nacistickému pojetí státu.⁷⁴ Otázka akceptace nacismu byla stěžejní před lidovým plebiscitem, který chtěl Schuschnigg zorganizovat 13. března 1938.

V čem byla konstelace v Evropě příznivější Německu na jaře roku 1938 než o čtyři roky dříve při Hitlerově prvním pokusu o likvidaci samostatného Rakouska? Lišila se vnitropolitická situace v Rakousku v březnu 1938 od léta 1934? Jak souvisí postupná infiltrace nacismu s otázkou demokracie v Rakousku? V čem spočíval fakt, že se v roce 1934 autoritativní režim Engelberta Dollfusse nacistickému puči ubránil, ale neméně autoritativně vedené Rakousko kancléře Kurta von Schuschnigga v březnu 1938 nátlaku Německa ustoupilo. Přispěla proanšlusově naladěná část obyvatelstva k rozhodnutí Schuschnigga neklást Hitlerovi ozbrojený odpor? Abychom mohli dát na tyto otázky odpověď, zkoumali jsme nejen změnu politické konstelace v Evropě let 1936-1938 oproti roku 1934, ale především charakter stavovského státu. Analýza režimu zosobněného v postavě Kurta von Schuschnigga byla východiskem k úvaze o alternativách vytvoření širší vnitropolitické základny proti nacismu a s tím související zahraniční orientace Rakouska. Jestliže kancléř Kurt von Schuschnigg dospěl k rozhodnutí podvolit se Hitlerově nátlaku, znamenalo to prolomení hráze vytvořené vládní fasádou stavovského státu. Kontroverzní debatu mezi historiky vyvolává otázka předpokládaného počtu obyvatel podporujících politiku Kurta von

Schuschnigga. Kolik rakouských Němců by bylo ochotno se postavit se zbraní v ruce proti německým “bratrům” na obranu nezávislosti Rakouska?

Po skončení druhé světové války a porážce Třetí říše byl *anšlus* východiskem určujícím poválečné uspořádání německé *Ostmark*. Etymologicky chápaný pojem anšlusu vyjadřuje “připojení” a obsahuje v sobě prvek dobrovolnosti. Analyzujeme-li ryze zahraničněpolitické okolnosti dění v březnu 1938, musíme dospět k závěru, že vstupem wehrmachtu do Rakouska proběhla *de facto* okupace samostatného státu. Hitlerem provedený způsob anšlusu shrnul výstižně český historik Václav Kural: “Nebylo to národní sjednocení, ale čistě etnické řešení”. ... Byl to čin v duchu Hitlerova pojetí, poznamenaného starou nenávisť k Vídni, konec nejen Rakouska, ale i rakušanství, které poškozovalo jednotu německé *Volksgemeinschaft*.⁷⁵ Na konci války bylo právě toto pojetí anšlusu základem pro chápání otázky budoucího uspořádání Rakouska z pozice protihitlerovské koalice. Rakousko představovalo první oběť Hitlerovy agresivní politiky. Proanšlusové nálady velké části obyvatel Rakouska v roce 1938 a účast Rakušanů na Hitlerově válce nám nabízejí na události odlišný pohled.⁷⁶ Při zohlednění tohoto faktu je totiž mnohem složitější posoudit, zda Rakousko obětí skutečně bylo či samo rozhodnou měrou k připojení k říši přispělo.

Doslov

Příčiny anšlusu byly mnohostranné, komplexní. Hitlerovu Německu pomohla v jeho úsilí o ovládnutí Rakouska řada faktorů: hospodářské problémy Rakouska, postupná likvidace rakouské demokracie v průběhu krize, politické klima appeasementu v Evropě, nejednotnost Schuschniggova vládního tábora a především příklon nezanedbatelné části Rakušanů k nacismu. Formálně byl anšlus potvrzen 13. března 1938 říšským „Zákonem o spojení Rakouska s Německou říší”. Rakušané se stali příslušníky wehrmachtu a bojovali za Hitlera jako intergrální součást Německa. Bývalí soupeři z let 1933-38 – prominentní funkcionáři stavovského státu a jejich konkurenti sociální demokraté – se „sešli“ jako spoluvězni v nacistických koncentračních táborech.

Zlom v mezinárodním chápání „rakouské otázky“ znamenal „Moskevské prohlášení o Rakousku” z 1. listopadu 1943. Spojenecká deklarace označila obsazení Rakouska nacistickým Německem za protiprávní.⁷⁷ Měla nezanedbatelný význam pro poválečnou diskusi o kontinuitě Rakouska před a po roce 1938. Klasifikace *anšlusu* jako okupační akt byla výrazem příklonu protihitlerovské koalice a rakouské veřejnosti k tezi o Rakousku jako oběti nacistické agrese (*Opferthese*). Tato interpretace předválečných událostí umožňovala vytvoření základů pro samostatné svobodné Rakousko po roce 1945 a prezentaci nacismu jako “produktu” říšských Němců. Rovněž tím byl “přehlédnut” podíl Rakušanů na konstituování nacismu v době války.

K prosazení teze o násilném připojení Rakouska k Německu v roce 1938 přispělo mimo jiné i rozhodnutí rakouské vlády pod vedením Engelberta Dollfusse, většiny Křesťanskosociálních politiků a části hnutí *Heimwehr* čelit nacistické ideologické ofenzivě i faktické expanzi.⁷⁸ Jejich myšlenková konstrukce obrany proti nacismu byla založená na rakouském patriotismu zdůrazňujícím tisícileté historické tradice a svébytný charakter Rakouska. Svým chováním v letech 1938-45 ale velká část Rakušanů *de facto* popřela Dollfusovy a Schuschniggovy snahy o svébytné Rakousko.⁷⁹ Druhá světová válka, strádání obyvatelstva na straně říše a Hitlerova snaha o „vymazání” jména *Österreich* z historické paměti však znamenaly rozhodující odklon Rakušanů od německého národa. Tento zlom byl počátkem vytváření samostatného rakouského národa. Z určitého úhlu můžeme vidět tyto

tendence jako dovedení ideálu Dollfusova a Schuschniggova Rakouska až do důsledku. Na druhé straně ale byla popřena právě identita Rakouska ve smyslu „druhého německého státu“, kterou postuloval stavovský režim.

Za pozornost stojí, že první vlašťovky obratu od rakouského „vlastenectví“ k „národu“ můžeme najít už v poslední fázi Schuschniggova režimu, paradoxně u jeho protivníků. Ernst Karl Winter rozvíjel od roku 1936 teorii o Rakušanech jako nositelích vlastního národa *sui generis*. Na druhé straně politického spektra zastával podobnou ideu Alfred Klahr, člen ilegálního vedení komunistické strany.⁸⁰

27. května 1945 se obnovené politické síly demokratického Rakouska v „Prohlášení nezávislosti“⁸¹ přihlásily k ústavě z roku 1929. Karl Renner zastupoval *Sozialdemokratische Partei Österreichs* (SPÖ), Leopold Kunschak *Österreichische Volkspartei* (ÖVP) a Johann Koplenig *Kommunistische Partei Österreichs* (KPÖ). Deklarace byla projevem ochoty politických stran navázat na meziválečnou demokratickou tradici. Spolkový zákon z 1. května 1945 deklaroval vytvoření nové Rakouské republiky. Převedením Spolkové ústavy ve znění z roku 1929 a ostatních ústavních zákonů ze stavu ke dni 5. března 1933 do právního řádu Druhé rakouské republiky byla obnovena kontinuita rakouského práva.⁸² Rakousko se stalo demokratickým státem. Vývoj v roce 1945 potvrdil vůli dvou největších politických táborů, nepřímých nástupníků Křesťanskosociální strany v podobě ÖVP a sociálních demokratů z SPÖ ke spolupráci na bázi kompromisu. Občanská válka z 12. února 1934 i období antagomismu z let 1934-38 se staly mementem a poučením pro následné generace.⁸³

Poznámky:

- ¹ Projev E. Dollfusse na spolkovém sjezdu Křesťanskosociální strany v Salzburgu 6. května 1933, Archiv, Auswärtigen Amt, BRD, Složka: Österreich pol. 5, Bd. 12, Innere Politik, Parteiwesen 2/1933-12/1933; Srovnej Binder D. A., Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Staates in den Jahren 1933-34, Graz 1979, s. 96.
- ² Například Ernst Karl Winter, blíž Kluge U., Der österreichische Ständestaat 1934-38, Entstehung und Scheitern, Wien 1984, s. 69.
- ³ Schuschnigg K. von, Requiem v červeno-bílo-červené, Praha 1947, s. 78.
- ⁴ Spann O., Der wahre Staat. Leipzig 1921.
- ⁵ Brauneder W., Lachmayer F., Österreichische Verfassungsgeschichte, 1992, s. 237.
- ⁶ Tzv. „Trabrennplatz-Rede“, in: Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Berchtold K. (Hg.), München 1967, s. 431.
- ⁷ K ideologii podrobně Bußhoff H., Das Dollfuß-Regime in Österreich in geistesgeschichtlicher Perspektive unter besonderer Berücksichtigung der "Schöneren Zukunft" und "Reichspost", Berlin 1968; základní shrnující teze s. 11n.
- ⁸ Dollfuß an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel. Weber E. (Hg.), Wien 1935, s. 225n.
- ⁹ Podrobněji k ústavněprávním okolnostem vyhlášení a otázce právní kontinuity, Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus (1934-1938), in: Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 76; srovnej Walter R., Mayer H., Grundriß des österreichischen Verfassungsrechts, Wien 1996, s. 28.
- ¹⁰ Tzv. Ermächtigungsgesetz (BGBl. 225/1934 I).
- ¹¹ Huemer P., Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie, München 1975, s. 235.
- ¹² Brauneder W., Lachmayer F., Österreichische Verfassungsgeschichte, s. 237.
- ¹³ Ke struktuře podrobně Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus, s. 80.
- ¹⁴ Bärnthaler Irmgard, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation, Wien, 1971, s. 24; K organizačnímu statutu a zakotvení v ústavě z 1. května 1934 s. 55 nn.
- ¹⁵ Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus, s. 85.
- ¹⁶ Jagschitz G., Der österreichische Ständestaat, s. 501.
- ¹⁷ Kindermann G. K., Hitlers Niederlage in Österreich. NS-Putsch, Kanzlermord und Österreichs Abwehrsieg 1934, Hamburg 1984, s. 193.
- ¹⁸ Otto Bauer a Julius Deutsch založili v Brně tzv. Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten.

-
- ¹⁹ Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Berchtold K. (Hg.), München 1967, s. 36.
- ²⁰ Podstatnou část řeči Starhemberga z 25. 10. 1934 zveřejnil Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg bei der Verteidigung der österreichischen Unabhängigkeit gegen das Dritte Reich, Frankfurt am Main 1993, s. 107.
- ²¹ Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg, s. 121.
- ²² Schuschnigg K. von, Requiem, s. 238.
- ²³ Hopfgartner A., Kurt Schuschnigg. Ein Mann gegen Hitler, Graz, Wien, Köln 1989, s. 139.
- ²⁴ Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg, s. 126.
- ²⁵ Hopfgartner A., Kurt Schuschnigg, s. 140.
- ²⁶ Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus, s. 97.
- ²⁷ Memorandum citováno podle Weber F., Karl Renner über die sozialdemokratischen Bemühungen um einen Kompromiss mit Dollfuss, das Aufgeben der "Anschluss"-Orientierung und die soziale Basis des Austrofaschismus. Bemerkungen zu einem "Memorandum" aus dem Jahr 1936, *Zeitgeschichte*, Jg. 11. Heft 8. Mai 1984, s. 261.
- ²⁸ Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung gegenüber der nationalsozialistischen Bedrohung, in: Stourzh G u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des *Anschlusses* vom März 1938, Wien 1990, s. 324.
- ²⁹ Petersen J., Hitler und Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936, Tübingen 1973, s. 434.
- ³⁰ Stuhlpfarrer K., Austrofaschistische Außenpolitik - ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen, in: Austrofaschismus. Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 278.
- ³¹ Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs im österreichischen Abwehrkampf gegen den Nationalsozialismus 1934-36, München 1988, s. 375.
- ³² Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung, s. 326.
- ³³ Verosta s., Die österreichische Außenpolitik 1918-1938 im europäischen Staatensystem 1914-1955, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 134n.
- ³⁴ V německé literatuře je používán termín "Verschweigerung".
- ³⁵ Dokladem je tzv. Hossbachův protokol, zápis z porady Hitlera s vysokou generalitou z 5. listopadu 1937, kde Hitler označil Rakousko a Československo za první cíle expanze Německa.
- ³⁶ Podrobně k pokusu o sblížení Rakouska s ČSR: Hummelberger W., Österreich und die Kleine Entente. Im Frühjahr und Sommer 1936, in: Das Juliabkommen von 1936, s. 84nn; Ke smýšlení Schuschnigga o Československu a jeho návštěvě v Praze, Schuschnigg K. von, Requiem, s. 287nn.
- ³⁷ Srovnej s rozbořem v knize, Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs, s. 382.
- ³⁸ K československému manévrování ve vztahu k Německu, Kural V., Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě 1918-1938, Praha 1993, s. 147.
- ³⁹ Schuschnigg Kurt von, Requiem, s. 262.
- ⁴⁰ Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs, s. 379.
- ⁴¹ K důsledkům smlouvy, Volsansky Gabriele, Das "Juliabkommen", der deutsch-österreichische Vertrag vom 11. Juli 1936. Eine Untersuchung der Entstehung, des Charakters und der Umsetzung des Vertrages, mit besonderer Berücksichtigung seiner Auswirkungen auf die Selbständigkeit Österreichs, Wien 1995.
- ⁴² Stuhlpfarrer K., Austrofaschistische Außenpolitik, s. 278.
- ⁴³ Na význam vytvoření vnitřního smíru poukazuje například dílo Hopfgartner A., Kurt Schuschnigg. Ein Mann gegen Hitler, Graz, Wien, Köln 1989, s. 145.
- ⁴⁴ K dualismu Schuschnigg-Starhemberg, Hopfgartner A., c. d., s. 136nn.
- ⁴⁵ Hopfgartner A., c. d., s. 140.
- ⁴⁶ Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg, s. 123.
- ⁴⁷ Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs, s. 400.
- ⁴⁸ Streitle P., c. d., s. 109.
- ⁴⁹ Gehl J., Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938, London, New York, Toronto 1963, s. 133.
- ⁵⁰ Podrobně k rozhovoru Duceho s Hassellem, Ara, Angelo, Die italienische Österreichpolitik 1936-1938 in, Stourzh G. u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des *Anschlusses* vom März 1938. Wien 1990., s. 111n.
- ⁵¹ Schausberger N., Der Griff nach Österreich. Der *Anschluss*, München, Wien 1979, s. 349; srovnej Hopfgartner A., Kurt Schuschnigg, s. 142.
- ⁵² Weinberg G. L., Die deutsche Aussenpolitik und Österreich 1937/38, in: Stourzh G. u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des *Anschlusses* vom März 1938, Wien 1990, s. 65.
- ⁵³ Schuschnigg K. von, Requiem v červeno-bílo-červené, s. 300.

- ⁵⁴ Schuschnigg K. von, c. d., s. 52.
- ⁵⁵ Schuschnigg K. von, c. d., s. 52.
- ⁵⁶ Starhemberg R. E., Memoiren, Wien München 1971, s. 266.
- ⁵⁷ Stuhlpfarrer K., Austrofaschistische Außenpolitik, s. 279.
- ⁵⁸ Cele znění smlouvy v bodech je otištěno Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs, s. 408; srovnej s líčením Schuschnigg K. von, Requiem, s. 52.
- ⁵⁹ Kindermann G. K., Der Feindcharakter Österreichs in der Perzeption des Dritten Reiches. Bemerkungen zu dem Beitrag von Gerhard L. Weinberg, in: Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Stourzh G. u.a. (Hg.), Wien 1990, s. 90.
- ⁶⁰ Například projekt Východního Locarna podporovaný Benešem a francouzským ministrem Barthou z roku 1934.
- ⁶¹ Schuschnigg, K. von, Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee. Wien, München, Zürich 1969, s. 185.
- ⁶² Kluge U., Der österreichische Ständestaat, s. 98.
- ⁶³ Zvláště na to poukazuje ve svém příspěvku, Jansa Herta ve stati Diskussion zu den Beiträgen von Weinberg, Kindermann, in: Stourzh G. u.a. (Hg.), Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Wien 1990, s. 104.
- ⁶⁴ Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg, s. 138.
- ⁶⁵ Srovnej Wandruszka A., Das "nationale Lager", in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik. Erika Weinzierl, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 313.
- ⁶⁶ K roli osoby Arthura Seyss-Inquarta podrobně, Rosar W., Deutsche Gemeinschaft, Seyss-Inquart und der Anschluß, Wien, Frankfurt, Zürich 1971.
- ⁶⁷ K roli Hermanna Göringa blíže Berger Waldenegg G. Ch., Hitler, Göring, Mussolini und der "Anschluß" Österreichs an das Deutsche Reich, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 51. Jg. 2/2003, s. 147-182
- ⁶⁸ Kluge U., Der österreichische Ständestaat 1934-38, s. 98n.
- ⁶⁹ K velmi složité problematice tzv. Akkomodationsthesi podrobně Weinzierl Erika, Kirche und Politik, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik. Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 437-497.
- ⁷⁰ Například bývalý vicestarosta Vídně Ernst Karl Winter. Peter Streitle cituje v závěru své knihy (s. 420) dopis Wintera Schuschniggovi z roku 1937, ve kterém považuje Schuschniggův "režim jednoho muže" za hlavní příčinu *anšlusu* v roce 1938.
- ⁷¹ Hanisch E., Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890-1990. Wien 1994, s. 339.
- ⁷² Hanisch E., c. d., s. 340.
- ⁷³ K této tezi podrobněji Hildebrand K., Deutschlands Aussenpolitik 1933-1945. Kalkül oder Dogma? Stuttgart, Köln, Berlin 1971, s. 65.
- ⁷⁴ Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung, s. 322.
- ⁷⁵ Kural, Václav, Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě 1918-1938, Praha 1993, s. 170.
- ⁷⁶ K tomuto tématu Bukey E. B., Hitlers Österreich. Eine Bewegung und ein Volk, Hamburg 2000.
- ⁷⁷ Ermacora F. (Hg.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze. 2. Aufl., Wien, Köln, Weimar 1994, s. 40.
- ⁷⁸ Rot-Weiß-Rot-Buch. Darstellungen, Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs. Erster Teil. Wien 1946, s. 26.
- ⁷⁹ Bukey E. B., Hitlers Österreich. Eine Bewegung und ein Volk, Hamburg 2000, shrnující teze na s.320.
- ⁸⁰ Srovnej Skalnik K., Auf der Suche nach eigener Identität, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 19.
- ⁸¹ Ermacora F. (Hg.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze, s. 38.
- ⁸² Walter R., Mayer H., Grundriß des österreichischen Verfassungsrechts, Wien 1996, s. 31.
- ⁸³ Srovnej Stourzh G., Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewußtsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990, s. 61.

Bibliografie:

- ◆ Ara A., Die italienische Österreichpolitik 1936-1938, in: Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Stourzh G. u.a. (Hg.), Wien 1990, s. 111-128
- ◆ Bärnthaler Irmgard, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation, Wien 1971

-
- ◆ Berger Waldenegg G. Ch., Hitler, Göring, Mussolini und der "Anschluß" Österreichs an das Deutsche Reich, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 51. Jg. 2/2003, s. 147-182
 - ◆ Binder D. A., Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Staates in den Jahren 1933-34, Graz 1979
 - ◆ Brauneder W., Lachmayer F., Österreichische Verfassungsgeschichte, 1992
 - ◆ Britz W., Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg bei der Verteidigung der österreichischen Unabhängigkeit gegen das Dritte Reich, Frankfurt am Main 1993
 - ◆ Bukey E. B., Hitlers Österreich. Eine Bewegung und ein Volk, Hamburg 2000.
 - ◆ Ermacora F. (Hg.), Österreichische Bundesverfassungsgesetze. 2. Aufl., Wien, Köln, Weimar 1994
 - ◆ Gehl J., Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938. London, New York, Toronto 1963
 - ◆ Hanisch E., Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert 1890-1990, Wien 1994
 - ◆ Hildebrand K., Deutschlands Außenpolitik 1933-1945. Kalkül oder Dogma? Stuttgart, Köln, Berlin 1971
 - ◆ Hopfgartner A., Kurt Schuschnigg. Ein Mann gegen Hitler, Graz, Wien, Köln 1989
 - ◆ Huemer P., Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie, München 1975
 - ◆ Hummelberger W., Österreich und die Kleine Entente. Im Frühjahr und Sommer 1936, in: Das Juliabkommen von 1936, Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918-1938, Jedlicka L., Neck R. (Hg.), s. 84-103
 - ◆ Jagschitz G., Der österreichische Ständestaat 1934-1938, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 497-517
 - ◆ Kindermann G. K., Hitlers Niederlage in Österreich. NS-Putsch, Kanzlermord u. Österreichs Abwehresieg 1934, Hamburg 1984
 - ◆ Kindermann G. K., Der Feindcharakter Österreichs in der Perzeption des Dritten Reiches. Bemerkungen zu dem Beitrag von Gerhard L. Weinberg, in: Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Stourzh G. u.a. (Hg.), Wien 1990, s. 75-96
 - ◆ Kluge U., Der österreichische Ständestaat 1934-38, Entstehung und Scheitern, Wien 1984
 - ◆ Kural V., Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě 1918-1938, Praha 1993
 - ◆ Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Berchtold K. (Hg.), München 1967
 - ◆ Petersen J., Hitler und Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936, Tübingen 1973
 - ◆ Rosar W., Deutsche Gemeinschaft, Seyss-Inquart und der Anschluß, Wien, Frankfurt, Zürich 1971
 - ◆ Rot-Weiß-Rot-Buch. Darstellungen, Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs. Erster Teil. Wien 1946.
 - ◆ Schausberger N., Der Griff nach Österreich. Der Anschluss, München, Wien 1979

-
- ◆ Schuschnigg K. von, Requiem v červeno-bílo-červené, Praha 1947
 - ◆ Schuschnigg K. von, Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee, Wien, München, Zürich 1969
 - ◆ Skalnik K., Auf der Suche nach eigener Identität, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 11-26
 - ◆ Spann O., Der wahre Staat, Leipzig 1921
 - ◆ Starhemberg R. E., Memoiren, Wien München 1971
 - ◆ Stourzh G., Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewußtsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990
 - ◆ Stourzh G., Die Aussenpolitik der österreichischen Bundesregierung gegenüber der nationalsozialistischen Bedrohung, in: Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Stourzh G. u.a. (Hg.), Wien 1990, s. 319-346
 - ◆ Streitle P., Die Rolle Kurt von Schuschniggs im österreichischen Abwehrkampf gegen den Nationalsozialismus 1934-36, München 1988
 - ◆ Stuhlpfarrer K., Austrofaschistische Außenpolitik - ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen, in: Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 267-285
 - ◆ Tálos E., Manoschek W., Politische Struktur des Austrofaschismus 1934-1938, in: Austrofaschismus, Beiträge über Politik, Ökonomie und Kultur 1934-1938, Tálos E. (Hg.), 4. erg. Aufl., Wien 1988, s. 75-121
 - ◆ Verosta S., Die österreichische Außenpolitik 1918-1938 im europäischen Staatensystem 1914-1955, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 107-146
 - ◆ Volsansky Gabriele, Das "Juliabkommen", der deutsch-österreichische Vertrag vom 11. Juli 1936. Eine Untersuchung der Entstehung, des Charakters und der Umsetzung des Vertrages, mit besonderer Berücksichtigung seiner Auswirkungen auf die Selbständigkeit Österreichs, Wien 1995
 - ◆ Walter R., Mayer H., Grundriß des österreichischen Verfassungsrechts, Wien 1996
 - ◆ Wandruszka A., Das "nationale Lager", in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik, Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 277-317
 - ◆ Weber E. (Hg.), Dollfuß an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel, Wien 1935
 - ◆ Weber F., Karl Renner über die sozialdemokratischen Bemühungen um einen Kompromiss mit Dollfuß, das Aufgeben der "Anschluss"-Orientierung und die soziale Basis des Austrofaschismus. Bemerkungen zu einem "Memorandum" aus dem Jahr 1936, *Zeitgeschichte*, Jg. 11. Heft 8, Mai 1984, s. 253-267
 - ◆ Weinberg G. L., Die deutsche Aussenpolitik und Österreich 1937/38, in: Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938, Stourzh G. u.a. (Hg.), Wien 1990, s. 61-74
 - ◆ Weinzierl Erika, Kirche und Politik, in: Österreich 1918-1938, Geschichte der Ersten Republik. Weinzierl Erika, Skalnik K. (Hg.), Graz, Wien, Köln 1983, s. 437-497

Autor:

PhDr. et Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, absolvent Německých a rakouských studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a politické vědy, veřejného práva a historie na Philipps-Universität Marburg v SRN. V současné době působí jako doktorand na Institutu mezinárodních studií Univerzity Karlovy v Praze.